

THOMAS LINDENBERGER
VOLKSPOLIZEI. HERRSCHAFTSPRAXIS UND ÖFFENTLICHE
ORDNUNG IM SED-STAAAT 1952–1968

(Népi rendőrség. Uralmi gyakorlat és közrend a pártállamban 1952–1968)
Köln, Böhlau, 2003. 502 p.

A német történetírásban a hetvenes években kezdett gyökeret verni a mindennapok történetének (Alltagsgeschichte) irányzata. A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) történetének kutatásában a kilencvenes évek végéig a totalitárius elmélet alkalmazása és a provinciális államtörténetek domináltak, megítélve azt a vezető politikusok biográfiáival és pozitívista diplomáciatörténeti elemzésekkel. A kilencvenes évek közepétől egyre nagyobb teret nyert a jelenkortörténet-írásban is a társadalomtudományos igényű modellek alkalmazása, emellett számos újonnan létrejött vagy szemléletében átalakulóban lévő intézmény támogatta az új történeti diskurzusokhoz kapcsolódó kutatásokat. Ezen intézmények „zászlóshajója” a kifejezetten az NDK történetének kutatására összpontosító, potsdami *Zentrum für Zeithistorische Forschung* (ZZF – Jelenkortörténeti Kutatóközpont), ahol 1996 és 2000 között az intézet kutatóinak többsége – több mint húszan – dolgozott annak a projektnak a keretében, amely az uralmi struktúrákat és a megéléstörténetet helyezte a kutatások fókuszába („Herrschaftsstrukturen und Erfahrungsdimensionen der DDR-Geschichte”). A mindezek eredményeként az elmúlt öt évben megjelent monográfiák végérvényessé tették a fordulatot a német jelenkortörténet-írásban, amely Thomas Lindenberger szavaival, leegyszerűsítve úgy is leírható, hogy „nem az NDK történetét, hanem az NDK-ban élő emberek történetét kell a középpontba állítani”. Lindenberger, a ZZF projektvezetője népi rendőrségről írt könyve is részben ennek a szemléletváltásnak az eredménye.

Lindenberger nem az államtörténeti keretbe ágyazott intézménytörténetek egyikét akarta megírni. Mint az az előszóból is kiderül, emiatt gyakran kényszerült arra, hogy a konzervatív, államtörténeti keretben gondolkodó történészeknek magyarázkozzon, hogy – például a titkosrendőrséghez vagy a pártvezetőségi szervekhez képest – miért nem periferikus a kutatási témája. Ez a „magyarázkodás” – ami következtetni enged arra a léggörrre, ami az új történeti diskurzusokat a kilencvenes években Németországban is körülvette – időről időre visszatér a könyvben. A szerző a rendőrséget nem a diktatúra egyik intézményeként tárgyalja, hanem egy összetett társadalomtörténeti modellbe ágyazva. A Max Weberre és Alf Lüdtkére visszavezetett modellben a rendőrség működésének megismerése közelebb visz minket annak a megértéséhez, hogy az uralom miként vált társadalmi gyakorlattá, a mindennapok észlelése miként változott az alapfokú társadalmi kontrollként is értelmezhető rendőrségi gyakorlat hatására. Vagyis a rendőrség mindennapi tevékenységének elemzése – a hatalmi viszonyok mikrotörténeti (re)konstrukcióján keresztül – közelebb visz minket a társadalom működésének, „az NDK-ban élő emberek” történeteinek megértéséhez. Az uralom ebben a modellben többet jelent, mint az intézmények vagy struktúrák adott típusát. Az uralmat értelmezhetjük úgy is, mint a társadalmi interakciók egyik formáját, vagyis az uralom formájának értelmezése a társadalmi interakciók érthetőbbé tételét is szolgálja.

A könyv három nagy részben tárgyalja a népi rendőrség témáját. Az első részben azzal a kérdéskörrel foglalkozik a szerző, milyen helyzete és funkciója volt a rendőrségnek a szocialista uralmi rendszerben. Lindenberger lineáris időrendben arra keresi a választ, miként és miért változott a rendőrség kompetenciája, milyen elvek és prioritások határozták meg a rendőrség intézkedéseit, a párt hogyan kívánta biztosítani „vezető szerepét” a rendőrségen keresztül, és mi volt a funkciója a rendőrségről szóló törvénynek egy olyan rendszerben, ahol a rendőrség elsődleges feladata a párt hatalmának megőrzése és az „osztályellenségek” elleni harc volt.

A rendőrség feladatát már a kezdetektől (1945–1952) úgy határozták meg, hogy erősítse a szovjet és a német kommunista hatalmi pozíciókat. Ennek ellenére a forrásokból az derül ki, hogy a rendőri feladatok többségét ebben az időszakban a háború utáni kaotikus helyzet határozta meg (ami többnyire a magántulajdon ellen elkövetett bűncselekmények üldözéséből állt). A tulajdon elleni bűncselekmények 1947-től fokozatosan csökkentek, így a rendőrség szabadabbá váló erőit a pártpolitika szolgálatába állíthatta. A rendőrség kettős megítélése különösen a falvakban volt érezhető: míg a háborút követő éhínség elől a falvakba menekülő és ott fosztogató nagyvárosiak elűzésében a falusiak szíves örömszt segédkeztek a rendőrségnek, addig az egyre nagyobb tételeket követelő beszolgáltatási irányelvek végrehajtása és a közvetlen piaci értékesítés megakadályozása („harc a spekulánsok” és a „feketepiac” ellen) érthető módon népszerűtlenné tette a rendőrséget.

A titkosrendőrség (államvédelem) megszervezésével és terjeszkedésével párhuzamosan a rendőrség is egyre több politikai feladatot látott el, és – szovjet mintára – a magyarországi helyzethez hasonlóan az ötvenes évek elejére a rendőrség a hierarchiában gyakorlatilag a titkosrendőrség alá rendelt szervezetté vált. A rendőrség intézményi stabilizációjára az 1953. június 17-i felkelés hatására került sor. A közrend fenntartása a felkelésig kizárólag a népi rendőrség hatáskörébe tartozott, azonban a tüntetések

hatására a köztér is új jelentést kapott a pártállam hivatalos diskurzusában: olyan térré vált, amelyet ettől fogva titkosszolgálati eszközökkel is meg kellett védeni. Ennek hatására a titkosrendőrség és a rendőrség közös feladatává vált a „felkelés-megelőzés”. Első lépésként a rendőrségen belüli hierarchiát úgy alakították át, hogy a legfontosabb bűncselekmények közé került minden olyan cselekmény, amely összefüggethetett bármiféle felkeléssel (vö. Magyarország 1956 után vezetett változások az államvédelmi szervezetekben). A rendőrséget irányító belügyminisztérium vezetője megerősítette a helyét a politikai vezetésben, a rendőrség információszolgáltatását 1953 végén rendeletileg szabályozták. A szerző innentől datálja a rendőrség fokozatos militarizálódását, másképp fogalmazva: a rendőrség 1953 után egyre inkább a politikai céloknak alárendelt erőszakszervezetté vált. Ez ellentétes azzal a folyamattal, amely a szovjet zónában éppen 1953 után néhány évig némi „puhulást” eredményezett a hatalom és a társadalom kapcsolatában. Az NDK esetében ez azért is fontos, mivel 1961-ig a szovjet zónában az NDK kevésbé számított a Nyugattól elzárt országok közé: a Nyugat- és Kelet-Berlin közötti szabad közlekedés lehetővé tette nemcsak az áruk és az amerikanizált tömegkultúra szabadabb áramlását, de az információáramlást is (erre példa, hogy kelet-berlini iskoláscsoportok számára nyugat-berlini mozi látogatásokat szerveztek).

Az NDK rendőrség történetében a következő fordulatot éppen egy magyarországi esemény, az 1956-os forradalom okozta. 1956 szerepével a világpolitikában, vagy azzal, hogy milyen hatása volt 1956-nak néhány nyugati ország lakóinak szocializmus percepciójára, viszonylag már sokat foglalkoztak; azzal szinte alig-alig, hogy más, a szovjet zónához tartozó államokban milyen strukturális változásokat okozott. (Ugyanílyan érdekes kutatási téma lehetne annak az összehasonlítása, hogy a későbbi csehszlovákiai vagy lengyelországi események miként befolyásolták egyes kelet-európai országok intézményeinek, ezáltal a társadalmi ellenőrzésnek a változását. Vagyis nem pusztán a politikusok reakciói, hanem az állami intézmények megváltozása, a hatalom és társadalom kapcsolatának összehasonlító elemzése.) 1956 novemberétől kezdve rendeletek révén az NDK-ban többek közt a rendőrség feladatává tették az „ellenforradalmi akciók elfojtását”. Ez nemcsak a rendőrség felépítését és feladatkörét változtatta meg, hanem a különböző társadalmi csoportok rendőrségi „kezelését” is. A következő fordulatot a rendőrség történetében a szerző 1961-hez, a berlini határok lezárásához köti. Nemcsak azért, mert ekkortól a rendőrség új politikai feladatot, a „disszidálás” megelőzését is megkapta, hanem azért is, mert a hatvanas évek az NDK történetében egyfajta „bezárkózásként” is értelmezhetők.

A társadalomtörténeti modellel az intézménytörténeti részben csak korlátozottan adaptáló szerző a monográfia második részében a rendőrség személyi állományával, magukkal a rendőrökkel foglalkozik. A bevezető alapján az olvasó mikrotörténeti ihletettséggel megírt megéleltörténetet is várja, a szerző ebben a részben többnyire egyre kisebb szervezeti egységek – helyenként személyek közötti – kapcsolataival foglalkozik. Ezenkívül a rendőrök különböző szolgálati lapjai és belső statisztikái alapján számba veszi a rendőrségnél dolgozók szociális jellemzőit: származásukat, életkorukat, képzettségüket, fizetésüket és párttagságukat. A kétségkívül érdekes megközelítés és kérdésfelvetések kapcsán ugyanakkor felmerül a kérdés, vajon egyetlen rendőrkapitányság történetének elemzésével és ábrázolásával nem lehetett volna-e plasztikusabbá és érthetőbbé tenni a rendőrség „szakszerűsödésének” történetét (hiszen ezen a területen is, mint a szocialista állam más területein is, végbement egyfajta professzionalizáció), ami különösen a hatvanas évekre jellemző. Számomra az is kérdéses, vajon érdemes volt-e a származási statisztikákat elemezni, amelyekről maga a szerző is megállapítja, hogy rendkívül szematikusak, statikus állapotot tükröznek, és véleményem szerint inkább tükrözik a kor elvárásait, mint a rendőrök előéletét. Ennek a résznek a legértékesebb alfejezete talán annak a vizsgálata, miként befolyásolta a rendőrségi karriert a társadalmi nem (gender) konstrukciójának változása (6.3. alfejezet, amelynek sokatmondó címe: „...az elvtársnők írhatnak!”).

A könyv talán legérdekesebb fejezetei a harmadik részben találhatóak (A rendőrség munkája a szocialista építésben). A párhuzamos időben futó esettanulmányok egy-egy problémakörbe sűrítve ábrázolják azt, amit a szerző a könyv bevezetésében ígért: vagyis hogy miként vált a rendőrségen keresztül társadalmi gyakorlattá az az uralmi rendszer, amelyet a totalitárius modell egyszerűen csak szocialista államként emleget. Ezekben a fejezetekben nemcsak a rendőrök és a rendőrökkel kapcsolatba kerülők mindennapjai állnak az elemzés fókuszában, hanem történeti kontextusba helyezve a szereplők reagálása a fentebb tárgyalt intézményi és ideológiai változásokra.

Az „önkéntes rendőrökkel” foglalkozó fejezet már valóban megéleltörténeti keretbe helyezi az alulról is építkező uralmi rendszer kölcsönhatásait, és érthetőbbé teszi, miként alakult ki azok a határok, amelyek korlátozták a normatív alapú uralmi rend totalitását. Az „önkéntes rendőrök” a hivatalos diskurzusban azt szimbolizálták, hogy a párt és az állampolgárok között személyes és szolidáris viszony van, hiszen az állampolgárok társadalmi munkában segítik a rendőrök munkáját. Míg a kíméletlen „osztályharc” éveiben az önkéntes rendőröknek elsősorban politikai feladatokat kellett ellátniuk, addig a hatvanas években politikailag semleges rendfenntartói feladatokat kaptak, például a közlekedésrendészetnél vagy a kisebb bűncselekmények felderítésében. Ennek az egyik oka az volt, hogy az embereket komolyabb rendőrségi feladatokra nem lehetett rávenni, és az állam le is mondott arról, hogy „laikusokkal” egészítse ki

az egyik legfontosabb végrehajtó szervezetét. A fal megépítése után fokozatosan apolitikussá vált az önkéntes rendőrök feladatköre.

A rendőrség falvakban betöltött szerepével foglalkozó fejezetben elsősorban a kollektivizálás és a rendőri munka kölcsönhatásai kerülnek a középpontba. A kollektivizálás hatására a rendőrség egyik feladatává vált, hogy „homogenizálja” a falvak társadalmát, ami persze folytatólagosan nem sikerült, és ez a rendőrségi jelentések írónak és olvasóinak folyamatosan munkát adott vidéken is.

A könyv leghosszabb és talán legérdekesebb fejezete a rendőrség jampecok („Rowdys”) és jampecség („Rowdytum”) elleni akcióit és munkáját elemzi az 1956 és 1969 közötti időszakban. Az NDK-ban használt fogalom nem teljesen feleltethető meg a magyarnak, inkább egyfajta keveréke a magyar rendőrség által konstruált „jampec” és „galeri” fogalmának, mivel sok szempontból a nyugatnémet „Halbstarke” szubkultúrára adott keleti reakció. Ennek oka, hogy a hivatalos diskurzusban a Rowdy nem pusztán az amerikai eredetű populáris kultúrát éltető fiatal, hanem egyúttal bandákba verődik és a közrendet is csoportosan veszélyezteti. A Rowdy 1956-ból származó meghatározásának központi eleme az volt, hogy a Rowdy elutasítja az állam által támogatott társadalmi normákat és magatartásokat. A húszas évekre visszamenő szovjet huliganizmus diskurzus is hasonló módon határozta meg a huligán fogalmát, de a Rowdy nem pusztán a szovjet huligán-fogalom adaptálása volt, hanem válasz az éppen Nyugat-Berlinben, az ötvenes évek közepén egyre nagyobb morális pánikot kiváltó Halbstarke-jelenségre. A Rowdy-fogalom megalkotása emellett nem véletlenül esik 1956 végére: a magyarországi forradalom melletti nyugati szimpátiatüntetések (Kelet- és Nyugat-Berlin határa ekkor még szabadon átjárható volt) és a rendőrségen feladatkorének bővülése az ellenforradalmi szervezkedések megakadályozására – éppen a magyar események miatt – is hozzájárult.

Az NDK vezetői – és később persze a magyar és lengyel hivatalos történeti konstrukciók is – úgy állították be, hogy az 1956-os magyar és lengyel felkelés egyik oka az ifjúság alacsony állami kontrollja volt. Lindenberger az ifjúsági büntetés kezelésének fontosságát – mind a rendőrségi munkában, mind a tudományos (kriminológia) életben – erre vezeti vissza. A Rowdy elleni harcba csomagolt ifjúságvédelem emellett fontos szerepet töltött be az antimodernizációs diskurzusok megnyilvánulási alkalmaként (mint az Uta G. Poiger: *Jazz, Rock, and Rebels. Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*. Berkeley, University of California Press, 2000. az NDK-t és az NSZK-t ebből a szempontból összehasonlító könyvből is kiderül). A rendőrség által konstruált „Rowdy-bandák” a bűnüldözés egyik fő célpontjaivá váltak, a rendőrök minden fiatalcsoportban rendszerellenes Rowdykat kerestek. Lindenberger egyértelműen rendőrségi konstrukcióként kezeli a Rowdy-jelenséget, ugyanakkor a fiatalok bandáit, vagyis hogy a fiatalok csoportjai lehetnek jól szervezettek és hierarchikusak, nem pedig pusztán ideiglenes kortárs csoportok, nem mind a rendőrségi konstrukció és ábrázolás következményeként ábrázolja. A „bűnüldözés” rendőrségi konstrukciója is időnként elvész a jelentések tengerének elemzésében, és – szemben a könyv alapkonceptiójával – néha úgy tűnik, hogy a bűnüldözés önmagában is létező jelenség, nem pedig a társadalmi közmegegyezés vagy éppen a rendőrségi jelentések konstrukciójának eredménye. Itt arra a – főleg angolszász – modern rendőrség-történeti tételre utalok, hogy a bűnelkövetés aránya a rendőri erők számával egyenesen arányos, vagyis maguk a rendőri jelentések hozzák létre a bűncselekményekről szóló diskurzust.

Bár nem célkitűzése a könyvnek, mégis talán érdekes vizsgálati téma lehetne, ha 1945-öt a német történelemben (akárcsak a magyarban) nem szigorú cezuraként értelmeznénk, és vizsgálat tárgyává tennék azt is, hogy mi az, ami kontinuos a rendőrség munkájában, vagy akár személyi állományában 1945 után. Mindezek mellett Lindenberger könyve alapkérdés nemcsak a német, hanem a nemzetközi társadalomtörténeti ihletettséggel megírt szocializmuskutatásokban is, és a magyar összehasonlító elemzésekhez is kiindulópontul szolgálhat.

Horváth Sándor

STEFAN NOETHEN – VOLKER PADE (SZERK.)

BÜRGER, ROWDYS UND REBELLEN. DEUTSCHE POLIZEILEHRFILME IN WEST UND OST

(Polgárok, jampecok és felkelők. Német rendőrségi oktatófilmek nyugaton és keleten)

Münster, Geschichtsort Villa ten Hompel, 2004. 92 p. + DVD melléklet

A rendőrséggel kapcsolatos források közül különösen értékesnek tűnnek a rendőrségi oktatófilmek, amelyek nemcsak a tudományos forráskiadványok között foglalhatnak el speciális helyet, hanem a történeti oktatásban is. A fenti könyv által felvetett problémák a korabeli rendőrségi oktatófilmekben keresztül is elemezhetőek és ábrázolhatóak. A münsteri *Villa ten Hompel* (amely 1940–45 között regionális rendőrségi központ volt) forráskiadványában azt a célt tűzte ki, hogy a nyugat- és keletnémet rendőrségi oktatófilmek közül válogatva olyanokat közöl, amelyek révén párhuzamba állítható összehasonlítható a két német állam